

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МАРКІН ВІКТОР ІГОРОВИЧ

УДК 343.42(477)

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Бойко Андрій Михайлович,
Львівський національний університет імені Івана Франка, декан юридичного факультету.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Хавронюк Микола Іванович,
Апарат Верховного Суду України,
заступник керівника;

кандидат юридичних наук, доцент
Тростюк Зоя Аполлінаріївна,
Київський університет права НАН України,
завідувач кафедри кримінального права
та процесу.

Захист відбудеться «24» лютого 2012 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «22» січня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відновлення державної незалежності України, її вступ до Ради Європи та визнання нею міжнародних стандартів у галузі особистих (громадянських) прав та свобод людини поставили перед країною низку непростих завдань, пов'язаних із належним гарантуванням цих можливостей. Їх вирішення передбачає, насамперед, побудову цілісного та дієвого механізму правової охорони системи особистих прав та свобод людини, законодавче забезпечення адекватних заходів державного реагування на їх порушення.

Невід'ємним елементом такої системи є свобода віросповідання, зміст якої знайшов своє відображення у ст. 35 Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». На хвилі національного відродження, з урахуванням зростання ролі релігії у духовному житті українців та зміни стереотипів суспільної свідомості, законодавець у КК України передбачив одразу декілька статей, покликаних забезпечити кримінально-правову охорону свободи віросповідання (ст. 178, ст. 179, ст. 180 та ст. 181).

Потреба у їх глибокому науковому осмисленні на сьогодні обумовлена цілою низкою обставин. Основні з них такі: по-перше, більшість положень, передбачених вказаними статтями, є ще новими для науки кримінального права України, а теоретична база відповідної проблематики лише починає формуватися; по-друге, відсутність послідовної слідчо-судової практики, а також роз'яснень вищих судових органів України обумовлюють істотні труднощі у застосуванні цих статей, внаслідок чого однотипні ситуації часто отримують різну кримінально-правову оцінку; по-третє, попри розширення у чинному КК України меж кримінально-правової охорони свободи віросповідання, очевидною є й недосконалість діючого механізму такої охорони, який вимагає досить істотного доопрацювання.

Окремі аспекти проблематики кримінально-правової охорони свободи віросповідання привертала увагу багатьох вчених дореволюційного та радянського періодів, зокрема: Г.З. Анашкіна, М.І. Бажанова, Л.С. Білогриць-Котляревського, Р.Р. Галіакбарова, М.А. Єфімова, П.С. Дагеля, В.М. Іванова, С.Г. Келіної, О.Ф. Кістяківського, В.В. Клочкова, Н.Ф. Кузнецової, З.Г. Корчевої, П.С. Матишевського, С.В. Познишева, Б.А. Садурського, М.Д. Сергієвського, В.Д. Спасовича, М.С. Таганцева, М.С. Тімашева, В.М. Ширяєва, С.С. Яценка, П.П. Яшина.

На сучасному етапі питання, які аналізуються у дисертації, досліджували С.М. Алфьоров, П.П. Андрушко, А.П. Бабій, Л.Д. Башкатов, В.О. Бурковская, С.Ф. Денисов, О.А. Дімітрова, В.Л. Єфімовських, І.О. Зінченко, Л.Б. Ільковець, М.Й. Коржанський, А.М. Красіков, С.Я. Лихова, К.Б. Марисюк,

Л.Г. Мачковський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Т.М. Нуркаєва, О.С. Островський, М.В. Палій, В.В. Пілявець, О.І. Плужнік, Т.Є. Севастьянова, Д.О. Сіц, О.В. Старков, А.В. Тарасенко, Н.С. Федосова, М.С. Фокін, М.І. Хавронюк та деякі інші вчені.

Потрібно відзначити, що питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання спеціально досліджувалися у кандидатських дисертаціях В.В. Джуна (1989 р.), К.О. Шевкопляс (1999 р.) та І.Г. Швидченко (2009 р.). Хоча ці роботи й містять низку цікавих теоретичних положень, однак перша з них виконана на базі законодавства УРСР, а друга – Російської Федерації. Єдиною роботою, у якій комплексно аналізується чинне законодавство України про кримінально-правову охорону свободи віросповідання, є дисертація І.Г. Швидченко «Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони». Проте ця робота не вичерпує існуючу проблематику: чимало теоретико-прикладних питань залишаються дискусійними, деякі досліджені поверхнево, а окремі досі чекають свого вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою тематики наукових досліджень кафедри кримінального права і криминології Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема комплексних програм: «Актуальні кримінально-правові, криминологічні та пенітенціарні проблеми запобігання та протидії злочинності в Україні» (номер державної реєстрації 0106U005914) та «Теоретико-прикладні проблеми кримінально-правової політики в Україні» (номер державної реєстрації 0110U004074).

Мета і задачі дослідження. Основна мета дисертації – дослідити передбачений КК України механізм кримінально-правової охорони свободи віросповідання та запропонувати оптимальні шляхи його вдосконалення. Зазначена мета обумовила постановку та вирішення наступних задач: 1) проаналізувати історію розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання; 2) вивчити наявні у законодавстві зарубіжних країн моделі кримінально-правової охорони цієї свободи; 3) з'ясувати підставу та умови криміналізації посягань щодо свободи віросповідання; 4) встановити коло складів злочинів проти свободи віросповідання; 5) дослідити об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, а також суб'єктивну сторону цих складів злочинів; 6) виявити недоліки діючого механізму кримінально-правової охорони свободи віросповідання та, з їх урахуванням, висунути пропозиції щодо вдосконалення КК України у цій частині.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері правового забезпечення охорони свободи віросповідання.

Предметом дослідження є кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні.

Емпіричну базу дослідження складають результати проведеного анкетування працівників судових та правоохоронних органів (усього опитано понад 200 осіб), матеріали кримінальних справ (проаналізовано матеріали 94 кримінальних справ), а також статистична інформація Державного комітету у справах національностей та релігій за 2007, 2008, 2009 та 2010 роки.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять філософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання суспільних явищ, зокрема: *діалектичний* (як фундаментальний філософський метод під час дослідження механізму кримінально-правової охорони свободи віросповідання); *системно-структурний* (використовувався під час дослідження об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони як пов'язаних і взаємообумовлених елементів складів злочинів проти свободи віросповідання); *герменевтичний* (був використаний для тлумачення юридичних текстів, у тому числі Конституції України, КК України, інших нормативно-правових актів); *логіко-юридичний* (під час встановлення змісту кримінально-правових понять, які характеризують систему кримінально-правової охорони свободи віросповідання, з'ясування закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки); *історико-правовий* (для дослідження історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання); *порівняльно-правовий* (використовувався під час співставлення положень кримінального законодавства зарубіжних країн між собою, а також із положеннями чинного КК України); *статистичний* (був використаний під час вивчення матеріалів правозастосовчої практики); *конкретно-соціологічний* (застосовувався у ході анкетування працівників судових та правоохоронних органів, узагальнення його результатів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших після відновлення державної незалежності України робіт, присвячених комплексному аналізу проблем кримінально-правової охорони свободи віросповідання. У дисертації висунуто низку нових положень, які у сукупності мають важливе значення для науки кримінального права, практики застосування чинного кримінального законодавства та його вдосконалення. Найбільш суттєві теоретичні та практичні результати такі:

вперше:

– доведено, що суспільна небезпека посягань щодо свободи віросповідання обумовлюється, насамперед, соціально-політичним статусом свободи віросповідання як невід'ємного елементу системи громадянських (особистих) прав і свобод людини та виконуваною нею як об'єктом кримінально-правової охорони превентивною функцією;

– виділено та розкрито зміст кримінально-правових ознак предметів складів злочинів проти свободи віросповідання: фізичних, соціальних і юридичних (притаманних релігійній споруді, культовому будинку); фізичних, соціальних та сакральних (характерних для релігійної святині);

– аргументовано необхідність виключення із КК України ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» та ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь». Натомість, запропоновано доповнити КК України ст. 297-1 «Наруга над об'єктом релігійного призначення»;

– обґрунтовано доцільність самостійної кримінально-правової охорони свободи участі у релігійних обрядах, а також свободи утримання від такої поведінки. У зв'язку з цим висунуто пропозицію викласти у новій редакції ст. 180 «Перешкоджання проведенню релігійного обряду або участі у ньому», а також доповнити КК України ст. 180-1 «Примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому»;

удосконалено:

– періодизацію історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання, де запропоновано виділяти чотири самостійні періоди: 1) посиленої кримінально-правової охорони державної релігії; 2) посиленої кримінально-правової охорони атеїзму; 3) мінімальної кримінально-правової охорони свободи віросповідання; 4) помірної кримінально-правової охорони свободи віросповідання;

– формулювання основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 178 КК України, під яким пропонується розуміти свободу задоволення релігійних (духовних) потреб людей з використанням релігійних споруд, культових будинків;

– підхід щодо моменту закінчення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 181 КК України, який слід пов'язувати із набуттям зазначеною у статті групою її обов'язкових ознак: а) діяльність групи здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів; б) така діяльність реально (у дійсності) поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей, вчиненням актів статевої розпусти;

дістали подальший розвиток:

– положення про те, що свобода віросповідання є видовим об'єктом лише складів злочинів, передбачених ст. 178, ст. 179, ст. 180 та ст. 181 КК України, тоді як у складах, передбачених ст. 161 та ст. 442 КК України, остання не виступає обов'язковим (основним чи додатковим) об'єктом;

– теза про те, що терміни «пошкодження», «зруйнування» (ст. 178 КК України) та «знищення» (ст. 179 КК України) є законодавчим вираженням суспільно небезпечних наслідків злочину, а кримінально-правове поняття зруйнування майна охоплює собою частину випадків його знищення, за яких порушено фізичну цілісність такого майна, його внутрішню структуру;

– висновок про зміст діяння у формі незаконного утримування релігійних святинь (ст. 179 КК України), яким не охоплюється діяння щодо привласнення цих предметів складу злочину;

– підхід щодо вдосконалення редакції ст. 181 КК України, де запропоновано передбачити кримінальну відповідальність за організацію чи керівництво групою, релігійна (культова) практика якої передбачає заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей або вчинення актів статевої розпусти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у: 1) науково-дослідницькій діяльності, під час подальшого дослідження вченими проблем кримінальної-правової охорони свободи віросповідання; 2) правотворчій діяльності, під час опрацювання пропозицій щодо вдосконалення передбаченого КК України механізму кримінально-правової охорони свободи віросповідання (акт впровадження від 13.07.2011 р.); 3) правозастосуванні, під час здійснення працівниками правоохоронних органів та судьями кримінально-правової кваліфікації злочинних посягань цього виду; 4) навчальному процесі, під час викладання курсу «Кримінальне право України. Особлива частина» (акт впровадження від 5.07.2011 р.), підготовки науково-практичних посібників та методичних рекомендацій.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права і кримінології юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Основні з них були оприлюднені на дев'яти наукових конференціях, а саме: XIII, XIV, XV, XVII регіональних науково-практичних конференціях «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 8–9 лютого 2007 р., 6 лютого 2008 р., 4–5 лютого 2009 р., 3–4 лютого 2011 р.); XV міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Ломоносов» (м. Москва, 8–11 квітня 2008 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 11 квітня 2008 р.); всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 12–13 листопада 2008 р.); науковій конференції студентів та аспірантів «Кримінальна політика: історія, сучасність, перспективи» (м. Одеса, 21 листопада 2008 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології» (м. Донецьк, 24 квітня 2009 р.).

Публікації. Результати дисертації викладені у п'яти наукових статтях, опублікованих у виданнях, що визнані фаховими для юридичних наук, а також у дев'ятьох тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів (що об'єднують сім підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 233 сторінки, із них: список використаних джерел (321 найменування) – 28 сторінок, 3 додатки на 9 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, формулюється мета і задачі дослідження, його об'єкт та предмет, методи, наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення, наводяться дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження проблем кримінально-правової охорони свободи віросповідання» складається із трьох підрозділів. У підрозділі 1.1. *«Історія розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання»* на основі вивчення пам'яток права держав, до складу яких входила територія сучасної України, запропоновано періодизацію історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання, де виділено чотири окремі періоди. Показано історичну обумовленість норм про кримінально-правову охорону релігійних обрядів, об'єктів релігійного призначення; встановлено також, що починаючи із XIX століття (Звід законів 1832 р.) виникають аналоги норми ст. 181 КК України.

У підрозділі 1.2. *«Кримінально-правова охорона свободи віросповідання за законодавством зарубіжних країн»* констатується, що норми, які забезпечують кримінально-правову охорону свободи віросповідання, існують у законодавстві абсолютної більшості, із проаналізованих автором, країн світу. Однак сам механізм такої охорони істотно різниться: у одних країнах свобода віросповідання виступає основним об'єктом відповідних складів злочинів, тоді як у інших країнах – охороняється як інтегрований елемент більш широкого за обсягом правового блага, або ж лише побічно, поряд із іншими близькими за соціально-правовою природою феноменами, громадським порядком чи громадським спокоєм. Позитивно оцінюється практика країн, у яких встановлено кримінальну відповідальність не лише за перешкоджання проведенню релігійного обряду та участі у ньому, але й за примушування до відповідної поведінки, а також країн, де визнається кримінально караною наруга над об'єктами релігійного призначення.

Підрозділ 1.3. *«Підстава та умови криміналізації посягань щодо свободи віросповідання»* присвячений дослідженню основних факторів криміналізації посягань щодо свободи віросповідання, які автор поділяє на підставу та умови. Обґрунтовується, що єдиною підставою криміналізації цих посягань є суспільна небезпека останніх; вона обумовлюється, у першу чергу, соціально-політичним статусом свободи віросповідання як невід'ємного елементу системи громадянських (особистих) прав і свобод людини, а також виконуваною цією свободою (як об'єктом кримінально-правової охорони) превентивною функцією. Також наявні основні умови криміналізації посягань щодо свободи віросповідання: відносна поширеність цих посягань;

неможливість успішної боротьби із ними без застосування заходів кримінально-правового характеру; узгодженість запропонованої редакції норм про кримінально-правову охорону свободи віросповідання із системою КК України та системою законодавства України у цілому.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика складів злочинів проти свободи віросповідання» містить чотири підрозділи. *Підрозділ 2.1. «Об'єкт складів злочинів проти свободи віросповідання»* присвячено дослідженню родового, видового і безпосередніх об'єктів складів злочинів проти свободи віросповідання, а також аналізу предмета та потерпілого.

У роботі автор підтримує думку науковців, які вказують на спільність родового об'єкта складів злочинів, об'єднаних розділом V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини КК України. Цим об'єктом потрібно визнавати охоронювані нормами КК України виборчі, трудові, сімейні та деякі інші права та свободи людини і громадянина; послідовні зміни пропонується внести й до назви розділу V Особливої частини КК України.

Свободу віросповідання як видовий об'єкт складів злочинів утворюють три тісно пов'язані між собою та, водночас, відносно самостійні елементи: 1) свобода сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої (дотримуватися нерелігійних переконань); 2) свобода безперешкодного здійснення релігійних обрядів (у т. ч. участі у обрядах) або утримання від такої поведінки; 3) свобода релігійної або атеїстичної діяльності.

Встановлено, що кримінально-правова охорона свободи віросповідання забезпечується ст. 178–ст. 181 КК України, а основними безпосередніми об'єктами відповідних складів злочинів виступають: свобода задоволення релігійних (духовних) потреб з використанням релігійних споруд, культових будинків (ст. 178); свобода здійснення релігійних обрядів (ч. 1 ст. 180); свобода утримання від проведення релігійних обрядів (ч. 2 ст. 180); свобода безпечної (для життя, здоров'я, моральності, статевої свободи та недоторканості) участі у релігійних обрядах чи проповідях релігійних віровчень (ст. 181).

Основний безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 179 КК України, на думку автора, є складним: ним може виступати свобода задоволення релігійних (духовних) потреб із використанням релігійних святинь (у випадку їх незаконного утримання, знищення) або ж суспільна моральність у частині шанобливого ставлення до релігійних святинь (у разі їх осквернення).

Всупереч існуючим у сучасній кримінально-правовій доктрині підходам доводиться, що свобода віросповідання (чи її окремі сфери) не є обов'язковим (основним чи додатковим) об'єктом складів злочинів, передбачених ст. 161 та ст. 442 КК України; у випадку вчинення дій, спрямованих на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, а також образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями така свобода може виступати лише додатковим факультативним об'єктом.

Релігійним спорудам, культовим будинкам як предмету складів злочинів проти свободи віросповідання характерні фізичні (це створені чи пристосовані матеріальні об'єкти навколишнього світу), соціальні (такі об'єкти спеціально призначені для задоволення релігійних (духовних) потреб людей) та юридичні (вони повинні бути чужими для винної особи) ознаки. Релігійним святиням притаманні фізичні (це реально існуючі матеріальні утворення), соціальні (такі святині також призначені для задоволення релігійних (духовних) потреб людей) та сакральні (вони розглядаються віруючими як унікальні, незвичайні предмети (об'єкти), наділені надприродними властивостями) ознаки.

Священнослужителем як потерпілим у складі злочину, передбаченому ч. 2 ст. 180 КК України, потрібно визнавати не лише служителів християнського культу, але й інших осіб, які згідно канонів того чи іншого віровчення наділені правом проведення релігійних обрядів та визнані такими у порядку, встановленому цим віровченням чи релігійною організацією.

У підрозділі 2.2. «Об'єктивна сторона складів злочинів проти свободи віросповідання» автор досліджує конструкцію, а також зміст ознак об'єктивної сторони складів злочинів проти свободи віросповідання.

Склад злочину, передбачений ст. 178 КК України, відноситься до матеріальних, а термінами «пошкодження», «зруйнування» у тексті закону позначено тільки одну ознаку об'єктивної сторони – суспільно небезпечні наслідки злочину; діяння ж хоча і є обов'язковою ознакою цього складу, однак безпосередньо у диспозиції статті не зазначене. Поняття «знищення» та «зруйнування» є різними за обсягом: друге з них є вужчим і охоплює собою лише частину випадків знищення майна (у тому числі релігійних споруд, культових будинків), за яких порушено фізичну цілісність такого майна, його внутрішню структуру.

Формулювання ст. 179 КК України дозволяє віднести передбачений нею склад злочину до формально-матеріальних: у випадку незаконного утримування, осквернення релігійної святині злочин є закінченим із моменту вчинення цих діянь, тоді як для третьої форми обов'язковим є настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення релігійної святині. Дослідивши існуючі підходи щодо змісту понять «незаконне утримування», «осквернення», а також «знищення» релігійних святинь, автор пропонує їх уточнені дефініції. Встановлено, зокрема, що діяння щодо привласнення релігійних святинь та діяння щодо їх утримування існують у різних часових проміжках, тому утримування становлять лише діяння, пов'язані із продовженням фактичного володіння релігійними святинями, збереженням їх під власним контролем, у сфері свого фізичного впливу.

У ст. 180 КК України передбачено одразу два самостійні склади злочинів, один з яких є матеріальним (ч. 1 ст. 180), а інший – формальним (ч. 2 ст. 180). На основі аналізу чинного законодавства, літератури з релігієзнавства та права виділено об'єктивні (три) та суб'єктивні (одну) ознаки

релігійного обряду, а також запропоновано дефініцію останнього. Вказується, що будь-який релігійний обряд визначений та обмежений у часі, тому зривом релігійного обряду є випадки, коли обряд не відбувся у запланований проміжок часу; загроза ж зриву релігійного обряду – це така обстановка, яка об'єктивно утруднює здійснення обряду, якщо він відбувся у запланований проміжок часу. Пропонується авторська класифікація типових способів перешкоджання здійсненню релігійного обряду.

Дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України, засвідчило різноманітність підходів щодо обсягу «психічного насильства» як способу вчинення злочину; таким насильством пропонується завжди визнавати погрозу застосування фізичного насильства, погрозу знищення чи пошкодження майна, а також іншу погрозу, названу законодавцем як спосіб у основних складах злочинів. Наголошується, що примушування священнослужителя до участі у релігійному обряді не тягне кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 180 КК України.

Аналізуючи склад злочину, передбачений ст. 181 КК України, автор відносить його до формальних, а моментом закінчення відповідного злочину пропонує визнавати момент набуття групою її обов'язкових ознак: а) діяльність групи реально здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів; б) така діяльність насправді поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей, вчиненням актів статевої розпусти. Підкреслюється, що кримінально карані випадки заподіяння шкоди здоров'ю людей, прояви статевої розпусти, які вчинені організаторами чи керівниками групи, не охоплюються досліджуваним складом злочину, а положення ч. 2 ст. 181 КК України можуть бути застосовані лише тоді, коли група вже розпочала свою діяльність. З'ясовано зміст та обсяг понять «організація», «керівництво» передбаченою ст. 181 КК України групою; досліджено також ознаки цієї групи.

У підрозділі 2.3. *«Суб'єкт складів злочинів проти свободи віросповідання»* на основі критичного аналізу існуючих у кримінально-правовій літературі підходів доводиться, що суб'єкт усіх складів злочинів проти свободи віросповідання є загальним: фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягнула шістнадцятирічного (ст. 178, ст. 179, ст. 180, ч. 1 ст. 181 КК України) або вісімнадцятирічного (ч. 2 ст. 181 КК України) віку. Наголошується, що між релігійними (чи атеїстичними) переконаннями суб'єкта та його можливістю усвідомлювати свої дії та керувати ними відсутній сталий, наділений кількісно-якісними характеристиками взаємозв'язок.

У підрозділі 2.4. *«Суб'єктивна сторона складів злочинів проти свободи віросповідання»* досліджено форми та види вини, а також вивчено проблемні питання мети та мотиву у складах злочинів проти свободи віросповідання. Автор не підтримує думку вчених, які допускають можливість необережного

вчинення окремих злочинів проти свободи віросповідання та доводить, що суб'єктивна сторона усіх складів злочинів цієї групи характеризується умисною формою вини; при цьому вид умислу обумовлюється конструкцією об'єктивної сторони складу злочину. Тому у складах, передбачених ст. 178, ст. 179 та ч. 1 ст. 180 КК України, можливий як прямий, так і непрямий умисел, тоді як складам, передбаченим ч. 2 ст. 180 та ст. 181 КК України, притаманним є лише прямий умисел. Мотив та мета не є обов'язковими ознаками складів злочинів проти свободи віросповідання.

Розділ 3 «Проблеми вдосконалення законодавства України про кримінально-правову охорону свободи віросповідання» присвячений детальному аналізу недоліків чинного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання (які автор поділяє на техніко-юридичні та системно-правові), а також пошуку оптимальних шляхів його вдосконалення.

Враховуючи необхідність усунення цих недоліків, а також зважаючи на історичний та зарубіжний досвід, пропонується внести такі зміни до КК України:

1) виключити із КК України ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» та ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», оскільки більша частина передбачених ними посягань охоплюється іншими статтями Особливої частини КК України. Натомість, особливий соціальний статус об'єктів релігійного призначення обумовлює необхідність визнання кримінально караною наруги над ними як посягання на суспільну моральність; у зв'язку з цим слід доповнити КК України ст. 297-1 «Наруга над об'єктом релігійного призначення»;

2) передбачити кримінальну відповідальність за перешкоджання участі у релігійному обряді, а так само за примушування (будь-кого, а не лише священнослужителя) до проведення чи до участі у релігійному обряді. Для цього необхідно викласти у новій редакції ст. 180 «Перешкоджання проведенню релігійного обряду або участі у ньому» та доповнити КК України ст. 180-1 «Примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому»;

3) викласти у новій редакції ст. 181 «Організація або керівництво забороненими релігійними групами» КК України, де визнати кримінально караними організацію або керівництво групою, релігійна (культова) практика якої передбачає заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей або вчинення актів статевої розпусти;

4) виключити із тексту ст. 161 КК України слова «... або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями...», оскільки формулювання цієї заборони є надто абстрактним і ускладнює правозастосування. Найбільш грубі форми образи релігійних почуттів тягнутимуть кримінальну відповідальність за пропонованими редакціями ст. 180, ст. 180-1 та ст. 297-1 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження проблем кримінально-правової охорони свободи віросповідання, підсумком якого стало теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо з'ясування системи складів злочинів проти свободи віросповідання, встановлення їх ознак, а також удосконалення передбаченого КК України механізму охорони цієї свободи.

1. Проаналізовано історію розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання, де запропоновано виділяти чотири періоди: 1) посиленої кримінально-правової охорони державної релігії; 2) посиленої кримінально-правової охорони атеїзму; 3) мінімальної кримінально-правової охорони свободи віросповідання; 4) помірної кримінально-правової охорони свободи віросповідання.

2. Досліджено моделі кримінально-правової охорони свободи віросповідання у зарубіжних країнах та констатовано плюралізм законодавчих підходів у цій частині: якщо у одних країнах свобода віросповідання виступає основним об'єктом відповідних складів злочинів, то у інших – охороняється як інтегрований елемент більш широкого за обсягом правового блага, або ж лише побічно, поряд із іншими близькими за соціально-правовою природою феноменами, громадським порядком чи громадським спокоєм.

3. Встановлено, що підставою криміналізації посягань щодо свободи віросповідання є суспільна небезпека останніх, яка обумовлюється, насамперед: а) соціально-політичним статусом свободи віросповідання та б) виконуваною нею (як об'єктом кримінально-правової охорони) превентивною функцією. Наявні також основні умови криміналізації посягань щодо свободи віросповідання.

4. Доведено, що кримінально-правова охорона свободи віросповідання забезпечується ст. 178, ст. 179, ст. 180 та ст. 181 КК України, а основними безпосередніми об'єктами відповідних складів злочинів виступають: свобода задоволення релігійних (духовних) потреб з використанням релігійних споруд, культових будинків (ст. 178); свобода здійснення релігійних обрядів (ч. 1 ст. 180); свобода утримання від проведення релігійних обрядів (ч. 2 ст. 180); свобода безпечної (для життя, здоров'я, моральності, статевої свободи та недоторканості) участі у релігійних обрядах чи проповідях релігійних віровчень (ст. 181). Основний безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 179 КК України, є складним: ним може виступати свобода задоволення релігійних (духовних) потреб із використанням релігійних святинь або ж суспільна моральність у частині шанобливого ставлення до релігійних святинь.

5. Зроблено висновок про те, що свобода віросповідання (чи її окремі сфери) не є обов'язковим (основним або додатковим) об'єктом складів злочинів, передбачених ст. 161 та ст. 442 КК України. У разі вчинення частини

із передбачених ст. 161 КК України діянь така свобода може виступати лише додатковим факультативним об'єктом.

6. Пропонується система та розкривається зміст кримінально-правових ознак предметів складів злочинів проти свободи віросповідання: фізичних, соціальних та юридичних (характерних для релігійних споруд, культових будинків); фізичних, соціальних та сакральних (які притаманні релігійним святиням).

7. Досліджено об'єктивну сторону складів злочинів проти свободи віросповідання та з'ясовано, що за її конструкцією ці склади можна віднести до: формальних (ч. 2 ст. 180, ст. 181 КК України); матеріальних (ст. 178, ч. 1 ст. 180 КК України) та формально-матеріальних (ст. 179 КК України). Найбільш важливими, з теоретико-прикладної точки зору, є такі положення:

– термінами «пошкодження», «зруйнування» (ст. 178 КК України) та «знищення» (ст. 179 КК України) відображено суспільно небезпечні наслідки злочину, а саме поняття «зруйнування» є вужчим за обсягом, ніж поняття «знищення», і охоплює собою частину випадків знищення майна (у т. ч. релігійних споруд, культових будинків), за якого порушено його фізичну цілісність, внутрішню структуру;

– незаконне утримування релігійних святинь (ст. 179 КК України) не охоплює собою діянь щодо привласнення цих предметів складів злочинів. Його становлять діяння, пов'язані з продовженням фактичного володіння релігійними святинями, збереженням їх під власним контролем, у сфері свого фізичного впливу;

– встановлення суспільно небезпечних наслідків у вигляді зриву чи загрози зриву релігійного обряду (ч. 1 ст. 180 КК України) повинно відбуватися із урахуванням такої його ознаки як визначеність та обмеженість обряду у часі;

– злочин, передбачений ст. 181 КК України, є закінченим з моменту набуття групою зазначених у статті обов'язкових ознак, а усі кримінально карані випадки заподіяння шкоди здоров'ю людей, прояви статевої розпусти, які вчинені організаторами чи керівниками групи, потребують додаткової кримінально-правової оцінки.

8. На основі критичного аналізу існуючих у кримінально-правовій літературі підходів обґрунтовано, що суб'єкт усіх складів злочинів проти свободи віросповідання є загальним: фізична осудна особа, яка досягнула віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

9. Встановлено, що суб'єктивна сторона усіх складів злочинів проти свободи віросповідання характеризується виключно умисною формою вини, а вид умислу обумовлюється конструкцією об'єктивної сторони складу злочину. Мотив та мета не є обов'язковими суб'єктивними ознаками цих складів, хоча їх встановлення має важливе значення для кримінально-правової кваліфікації.

10. Запропоновано внести наступні зміни до КК України:

по-перше, виключити *ст. 178. «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків»*, а також *ст. 179. «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь»*;

по-друге, доповнити розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини ст. 297-1 такого змісту:

«Стаття 297-1. Наруга над об'єктом релігійного призначення

1. Наруга над релігійною спорудою чи іншим об'єктом релігійного призначення, –

карається ...

2. Те саме діяння, вчинене щодо релігійної святині, – карається ...»;

по-третє, викласти ст. 180 у такій редакції:

«Стаття 180. Перешкодження проведенню релігійного обряду або участі у ньому

1. Перешкодження проведенню релігійного обряду, а так само перешкодження участі у ньому шляхом застосування фізичного насильства до потерпілого чи його близького родича, погрози застосування фізичного насильства або погрози обмеження прав, свобод чи законних інтересів цих осіб, –

карається ... »;

по-четверте, назвати розділ V Особливої частини «Злочини проти виборчих, трудових, сімейних та деяких інших прав та свобод людини і громадянина», а також доповнити його ст. 180-1 наступного змісту:

«Стаття 180-1. Примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому

1. Примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому шляхом застосування фізичного насильства до потерпілого чи його близького родича, погрози застосування фізичного насильства або погрози обмеження прав, свобод чи законних інтересів цих осіб, –

карається ... »;

по-п'яте, викласти ст. 181 у такій редакції:

«Стаття 181. Організація або керівництво забороненими релігійними групами

1. Організація або керівництво групою, релігійна (культова) практика якої передбачає заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей або вчинення актів статевої розпусти, –

карається ...

2. Ті самі дії, поєднані із залученням до групи неповнолітнього, – карається ... »;

по-шосте, виключити із ст. 161 слова « ... або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями ... ».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Маркін В. Злочини проти свободи віросповідання: питання наступності кримінального законодавства України / В. Маркін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Випуск 46. – С. 220–229.

2. Маркін В. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання / В. Маркін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Випуск 47. – С. 192–201.

3. Маркін В. І. Безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» Кримінального кодексу України / В. І. Маркін // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 2(30). – С. 242–246.

4. Маркін В. Вдосконалення законодавства про кримінально-правову охорону релігійних споруд, культових будинків та релігійних святинь / Віктор Маркін // Юридична Україна. – 2009. – № 9(81). – С. 103–108.

5. Маркін В. І. Ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» Кримінального кодексу України: недоліки та шляхи їх усунення / В. І. Маркін // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 585–589 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mviciu.pdf>

6. Маркін В. Проблеми з'ясування ознак злочинів, що посягають на свободу віросповідання в коментарях КК України / В. Маркін // матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції [«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»], (Львів, 8–9 лютого 2007 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Вид. юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. – С. 479–481.

7. Маркін В. Відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду в історії вітчизняного кримінального законодавства / В. Маркін // матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції [«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»], (Львів, 6 лютого 2008 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Вид. юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – С. 274–278.

8. Маркин В. И. Уголовно-правовая охрана религиозных святынь: исторический аспект проблемы / Маркин Виктор Игоревич // материалы XV международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых [«Ломоносов»], (Москва, 8–11 апреля 2008 г.) / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова [Электронный ресурс]. – Москва : Изд. МГУ ; СП Мысль, 2008. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486 + ; Windows 95 ; дисковод CD-ROM ; Adobe Acrobat Reader.

9. Маркін В. І. Безпосередній об'єкт незаконного перешкоджання здійсненню релігійного обряду / В. І. Маркін // матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [«Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи»], (Тернопіль, 11 квітня 2008 р.) / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2008. – С. 544–547.

10. Маркін В. І. Незаконне утримування релігійних святинь як суспільно небезпечне діяння / В. І. Маркін // матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених [«Осінні юридичні читання»], (Харків, 12–13 листопада 2008 р.) / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Харків : Вид. Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, 2008. – С. 411–413.

11. Маркін В. І. До питання про співвідношення кримінально-правових понять «знищення» та «зруйнування» / В. І. Маркін // матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів [«Кримінальна політика: історія, сучасність, перспективи. П'яті юридичні читання»], (Одеса, 21 листопада 2008 р.) / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 156–159.

12. Маркін В. Поняття та ознаки релігійного обряду в ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», ст. 181 «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» КК України / В. Маркін // матеріали XV регіональної науково-практичної конференції [«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»], (Львів, 4–5 лютого 2009 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Вид. юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 320–322.

13. Маркін В. І. Чи можна вважати матеріальним склад злочину, передбачений ст. 181 «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» КК України? / В. І. Маркін // матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми кримінального права та кримінології»], (Донецьк, 24 квітня 2009 р.) / Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Донецьк : Норд-Комп'ютер, 2009. – С. 142–144.

14. Маркін В. Вина у складі злочину, передбаченому ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» КК України / В. Маркін // матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції [«Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»], (Львів, 3–4 лютого 2011 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів : Вид. юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 300–301.

АНОТАЦІЯ

Маркін В. І. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2012.

У дисертації здійснено комплексний аналіз проблем кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні. Проаналізовано історію розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання, вивчено моделі охорони цієї свободи у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. З'ясовано підставу та умови криміналізації посягань щодо свободи віросповідання. Встановлено коло складів злочинів проти свободи віросповідання, досліджено їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Із урахуванням виявлених недоліків законодавства України про кримінально-правову охорону свободи віросповідання висунуті пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, свобода віросповідання, релігійна споруда, культовий будинок, релігійна святиня, релігійний обряд, кримінальна відповідальність.

АННОТАЦИЯ

Маркин В. И. Уголовно-правовая охрана свободы вероисповедания в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2012.

В диссертации осуществлен комплексный анализ проблем уголовно-правовой охраны свободы вероисповедания в Украине. Проанализирована история развития отечественного законодательства об уголовно-правовой охране свободы вероисповедания, изучены предусмотренные уголовным законодательством зарубежных стран модели охраны этой свободы. Диссертантом исследуются основание криминализации посягательств на свободу вероисповедания (общественная опасность), а также условия криминализации этих посягательств (относительная распространенность посягательств на свободу вероисповедания, невозможность успешной борьбы с такими посягательствами без применения мер уголовно-правового характера, согласованность норм об уголовно-правовой охране свободы вероисповедания с системой УК Украины и системой законодательства Украины в целом).

Автор анализирует родовой, видовой и непосредственные объекты составов преступлений против свободы вероисповедания. Обосновывается мнение о том, что уголовно-правовая охрана свободы вероисповедания обеспечивается ст. 178, ст. 179, ст. 180 и ст. 181 УК Украины, а основными непосредственными объектами соответствующих составов преступлений являются: свобода удовлетворения религиозных (духовных) потребностей с использованием религиозных сооружений, культовых домов (ст. 178); свобода осуществления религиозных обрядов (ч. 1 ст. 180); свобода воздержания от проведения религиозных обрядов (ч. 2 ст. 180); свобода безопасного (для жизни, здоровья, нравственности, половой свободы и неприкосновенности) участия в религиозных обрядах, проповедях религиозных вероучений (ст. 181). Основной непосредственный объект состава преступления, предусмотренного ст. 179 УК Украины, сложный: ним может являться свобода удовлетворения религиозных (духовных) потребностей с использованием религиозных святынь либо общественная нравственность в части почтительного отношения к религиозным святыням.

Предлагается система и раскрывается содержание уголовно-правовых признаков предметов составов преступлений против свободы вероисповедания: физических, социальных и юридических (характеризующих религиозные сооружения, культовые дома); физических, социальных и сакральных (присущих религиозным святыням).

В ходе исследования установлено, что за конструкцией объективной стороны составы преступлений против свободы вероисповедания относятся к формальным (ч. 2 ст. 180, ст. 181 УК Украины), материальным (ст. 178, ч. 1 ст. 180 УК Украины) и формально-материальным (ст. 179 УК Украины). Большое внимание в работе уделено анализу конкретных признаков объективной стороны составов преступлений против свободы вероисповедания. В частности, проанализировано: соотношение общественно опасных последствий в виде повреждения, уничтожения и разрушения религиозных сооружений, культовых домов; содержание незаконного удержания религиозных святынь; признаки религиозного обряда, а также соотношение общественно опасных последствий в виде срыва и угрозы срыва религиозного обряда; момент окончания преступления, предусмотренного ст. 181 УК Украины.

Анализируя субъективные признаки составов преступлений против свободы вероисповедания, автор придерживается мнения о том, что субъект данной группы преступлений является общим (физическое вменяемое лицо, достигшее возраста, с которого может наступать уголовная ответственность), а субъективная сторона характеризуется исключительно умышленной формой вины (при этом вид умысла обусловлен конструкцией объективной стороны состава преступления). Мотив и цель не являются обязательными признаками

этих составов, хотя их выяснение имеет большое значение для уголовно-правовой квалификации.

В работе, основываясь на анализе технико-юридических и системно-правовых недостатков законодательства Украины об уголовно-правовой охране свободы вероисповедания, предлагается: исключить из УК Украины ст. 178 «Повреждение религиозных сооружений или культовых домов», ст. 179 «Незаконное удерживание, осквернение или уничтожение религиозных святынь»; дополнить УК Украины ст. 297-1 «Надругательство над объектом религиозного предназначения»; изложить в новой редакции ст. 180 «Воспрепятствование проведению религиозного обряда либо участию в нем»; дополнить УК Украины ст. 180-1 «Принуждение к проведению религиозного обряда либо к участию в нем»; изложить в новой редакции ст. 181 «Организация или руководство запрещенными религиозными группами» УК Украины. Также представляется целесообразным исключить из текста ст. 161 УК Украины слова «... или оскорбление чувств граждан в связи с их религиозными убеждениями ...».

Ключевые слова: уголовно-правовая охрана, свобода вероисповедания, религиозное сооружение, культовый дом, религиозная святыня, религиозный обряд, уголовная ответственность.

ANNOTATION

Markin V. I. Criminal and legal protection of freedom of faith in Ukraine. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of candidate of legal sciences on speciality 12.00.08 – Criminal law and Criminology; Criminal-executive law. – L'viv State University of Internal Affairs, L'viv, 2012.

In the thesis the complex analysis of issues concerning criminal and legal protection of freedom of faith in Ukraine has been made. The author makes a thorough research of the history of Ukraine's legislation in this sphere. Different models of such a freedom protection in the criminal legislation of foreign countries have been examined. Grounds and conditions of criminalization of the encroachment on the freedom of faith are clarified. Bodies of crimes against the freedom of faith as well as their objective and subjective signs are revealed. Taking into consideration the drawbacks of native legislation in this sphere the author makes concrete proposals as to their evolvement.

Key words: criminal and legal protection, freedom of faith, religious edifice, praying building, sacred object, religious exercise, criminal liability.

Підписано до друку 20.01.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Зам. № 7-12.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.